

УДК 343.98:343.14:343.326

Цюприк І. В. – кандидат юридичних наук,
здобувач Національної академії внутрішніх
справ, м. Київ

ОСОБЛИВІ МЕТОДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ІНШІ ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ, ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Розглянуто положення кримінального, кримінального процесуального законодавства окремих країн, а також міжнародних нормативно-правових актів щодо особливостей збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, і відповідальності за ці злочини.

Ключові слова: злочини, доказування, збирання доказів, терористична діяльність, тероризм, зарубіжний досвід.

Досвід України щодо регламентування у Кримінальному кодексі (КК) України норм, якими передбачено відповідальність за терористичний акт (ст. 258), утягнення в учинення терористичного акту (ст. 258¹), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258²), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258³), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258⁴), фінансування тероризму (ст. 285⁵), можна визначити як передовий, оскільки законодавство більшості зарубіжних країн у таких випадках обмежено застосуванням «традиційних» кримінально-правових стандартів. Тобто притягнення до відповідальності за злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, здійснюють за нормами, що передбачають відповідальність за вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, завдання шкоди здоров'ю тощо.

Наприклад, у Туреччині використовують законодавство, що стосується організованої злочинності. В Індонезії обвинувачі застосовують склади кримінальних злочинів, пов'язані із заборобою змінювати конституційну систему недемократичними методами. У Китаї прокурори керуються широким колом

імміграційних законів для перешкоджання поїздам окремих осіб. У Єгипті прокурори використовують склади злочинів, закріплені у кримінальному кодексі, передусім ті його положення, які стосуються загроз національній безпеці. Ці положення доповнено адміністративними заходами про заборону виїзду з країни осіб, підозрюваних у зв'язках із терористичними організаціями або причетності до терористичної діяльності. Інші країни сконцентрували увагу на фінансових злочинах, учинених до виїзду відповідних осіб за межі державної території. У Боснії і Герцеговині в червні 2014 року прийнято закон, що забороняє виїжджати з країни для участі в будь-якій воєнізованій діяльності чи бойових діях за кордоном. Для доказування цього злочину немає необхідності доводити наявності наміру вчинити певні дії, досить лише наміру брати участь у бойових діях за кордоном. За вчинення цього злочину передбачено покарання у вигляді тюремного ув'язнення на строк від 5 до 20 років [1, с. 8].

Незважаючи на окремі приклади позитивного досвіду застосування таких правових норм, міжнародні інституції наголошують на необхідності запровадження положень кримінального законодавства, що передбачає відповідальність саме за злочини, пов'язані з терористичною діяльністю. У листі голови комітету Ради Безпеки ООН, заснованого резолюцією № 1373 (2001), про боротьбу з тероризмом від 18 лютого 2015 року на ім'я Голови Ради Безпеки [2] йдеться про те, що використання наявних складів злочинів, не пов'язаних із тероризмом, надає можливість уже зараз розв'язати проблему, спричинену діями іноземних бойовиків-терористів, однак суди не поділяють таких новаторських тлумачень, пропонуваних обвинуваченням, або такі положення охоплюють інші діяння й умисел як підставу для засудження.

Використання складів злочинів, які не пов'язані з тероризмом, може також призводити до виникнення проблем у сфері міжнародного співробітництва. Ідеться про те, що держави не мають спільної позиції щодо того, яку участь в іноземному конфлікті слід uważати кримінально караною (у цьому контексті розглядають питання, пов'язані з «подвійною злочинністю»), або ці діяння, які залишаються поза контекстом тероризму, можуть підпадати під дію застережень про виключення, передбачені в договорах про видачу, і їх трактують як політичні злочини.

Зазначене призводить до того, що суди призначають покарання не досить суворе, коли йдеться про порушення імміграційних законів або незначні злочини, серед яких шахрайство або крадіжка, учинені до від'їзду в зону конфлікту [2].

Загалом спроби розроблення єдиного міжнародного визначення поняття «тероризм» досі не мали успіху, попри узгоджений підхід міжнародного співтовариства, що передбачає універсальну криміналізацію таких злочинів.

В обговоренні питання про доцільність розгляду справ про тероризм міжнародними судами США обстоювали позицію, що головною проблемою протидії тероризму є не його кримінальне переслідування, а розслідування та попередження таких актів. Великобританія вважала, що тероризм як злочин здебільшого охоплено національною юрисдикцією, тому немає належного ступеня серйозності, щоб виносити його на рівень міжнародних судів. Деякі дослідники зауважують про новизну аналізованого поняття для міжнародно-правового простору; остерігаються політизації діянь та їх наслідків у разі ініціювання судового переслідування; указують на брак попередньої дискусії щодо змісту визначення, слабе диференціювання з національно-визвольним рухом [3, с. 180].

Ці позиції позначилися на формуванні кримінального, кримінального процесуального та спеціального антитерористичного законодавства, що не завжди сприяло ефективному розв'язанню проблем протидії злочинам, пов'язаним із терористичною діяльністю, у міжнародному масштабі.

Отже, нагальними питаннями боротьби зі злочинами, пов'язаними з терористичною діяльністю, для світового співтовариства та кожної окремої країни є подальший розвиток національних законодавств, уніфікування міжнародно-правових норм, укладання двосторонніх і багатосторонніх угод про співпрацю, напрацювання єдиної міжнародно-правової оцінки злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, міжнародний обмін досвідом щодо доказування у провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю.

Попри відмінності у визначенні аналізованих злочинів у кримінальному законі, у низці країн передбачено законодавчі механізми, які надають широкі можливості вповноваженим органам щодо отримання доказової інформації в таких кримінальних провадженнях.

Розглянемо окремі приклади правотворчості та правозастосовної практики деяких країн і норми міжнародного права, що стосуються особливих порядків (правил) отримання доказів у провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю.

Зокрема, у США розроблено особливий механізм, який передбачає збирання доказів у провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю. У цій країні збирання оперативних даних із метою боротьби з тероризмом здійснюють: Центральне розвідувальне управління, Розвідувальне управління Міністерства оборони й Агентство національної безпеки (зовнішня розвідка), Федеральне бюро розслідувань, яке збирає оперативні дані для забезпечення внутрішньої безпеки, а також докази для цілей кримінального переслідування. Суттєво знижувало ефективність передання інформації всередині країни обмеження, запроваджене за ініціативою Міністерства юстиції США і згодом усунуте судовим рішенням, прийнятим 2002 року в справі (*In re Sealed Case*, 310 F. 3rd 717) (U.S. Foreign Intelligence Surveillance Court of Review 2002). Дозволи на використання засобів електронного спостереження та проведення інших спецоперацій з метою збирання оперативної інформації про діяльність агентів іноземних держав і терористів усередині країни видає суд з нагляду за діяльністю іноземних розвідок (Foreign Intelligence Surveillance Court) у Вашингтоні, округ Колумбія. Збирання доказів у кримінальних провадженнях санкціонують звичайні федеральні окружні суди на всій території США в межах іншого законодавчого акта. До 2001 року внутрішні правила Міністерства юстиції США накладали обмеження на контакти органів слідства та прокуратури з контррозвідкою, щоб перешкодити використанню розвідувальних методів під час розслідування кримінальних справ. Вони мали на меті не допустити підмінювання суворих критеріїв, що застосовують під час збирання доказів для суду, менш суворими доказовими нормами та гнучкішими правилами оперативної роботи, характерними для розвідслужб. Формулювання відповідного закону допускали використання на території США деяких агентурних методів отримання інформації в межах вільнішого режиму, передбаченого для органів національної безпеки, за умови, що метою такого використання є збирання розвідувальних даних. Згодом до цього закону було внесено

зміни, і тепер він дає змогу застосовувати такі методи також у випадках, коли збирання розвідувальних даних є «однією із цілей». Отже, у ньому більше не передбачено, що ордер на проведення спецоперацій можуть видавати тільки для потреб розвідки, а не для збирання матеріалів, які можуть бути корисними і як розвіддані, і як докази в суді.

Проте суддя в суді з наглядом ухвалив, що «бар'єр», наявний раніше між кримінальним слідством і збиранням розвідувальних даних, мав зберегтися. Уряд оскаржив це рішення. Апеляційна палата суду з нагляду за діяльністю іноземних розвідок висловила сумнів стосовно того, що необхідність установа «бар'єру» між контррозвідувальними та кримінально-слідчими підрозділами Федерального бюро розслідувань (яке в США виконує на федеральному рівні одночасно функції внутрішньої охорони державної безпеки та карного розшуку) впливає з положень Конституції. Згідно з рішенням суду, поправка до закону чітко вказує на те, що спільне використання спецоперацій зі збирання даних відповідно до потреб розвідки і завдань щодо отримання доказів у кримінальних справах є законним і не має підлягати обмеженням [1, с. 80–81].

Отже, такий механізм передбачає широкі можливості для збирання доказів у провадженнях про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю.

Інше важливе питання – застосування особливих (або спеціальних) методів розслідування та допустимість доказів, отриманих за їх результатами.

У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Про “особливі методи розслідування” тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів» № Rec(2005)10 зазначено, що метою їх застосування є сприяння державам у попередженні, розкритті, переслідуванні в судовому порядку та покаранні за вчинення терористичних актів [4].

Цей документ розроблено на підставі Підсумкової доповіді про особливі методи розслідування щодо терористичних актів, підготовленої Комітетом експертів з особливих методів розслідування терористичних актів (PC-TI), а також позиції Комітету експертів з тероризму (CODEXTER) та Європейського комітету з проблем злочинів (CDPC) за відповідною тематикою.

Особливі методи розслідування визначено як численні, різні й такі, що постійно розвиваються. Вони мають таємний характер

і можуть допускати порушення основних прав і свобод. Особливі методи розслідування є важливим інструментом боротьби з найсерйознішими формами злочинів, зокрема терористичними актами. Зауважимо, що ефективність особливих методів розслідування забезпечено розробленням загальних (спільних) стандартів, які регулюють їх належне використання, і вдосконаленням засад міжнародного співробітництва.

Особливі методи розслідування пропонують визначати як такі, що застосовують компетентні органи в галузі кримінальних розслідувань (судові органи, органи кримінального переслідування та слідчі органи, які беруть участь в обранні, використанні методів розслідування або контролі за їх використанням, відповідно до національного законодавства) з метою розкриття й розслідування тяжких злочинів і встановлення підозрюваних та спрямовані на збирання інформації в такий спосіб, щоб не викликати підозри в об'єкта розслідування.

Зазначено також, що держави-учасниці мають вжити законодавчих заходів, які дозволяють надання доказів, отриманих унаслідок використання особливих методів розслідування, у суді. Процесуальні норми, що регулюють надання та допустимість цих доказів, мають гарантувати право обвинуваченого на справедливий суд.

Окремо визначено засади міжнародної співпраці, що передбачають максимальне використання наявних міжнародних угод про співробітництво в судовій чи поліцейській сфері щодо використання особливих методів розслідування. Держави також мають устанавлювати та розвивати домовленості про таке співробітництво.

Крім цього, наведено перелік конвенцій і документів, які необхідно підписати державам-учасницям. Це документи у сфері міжнародного співробітництва з кримінально-правових питань, зокрема обміну інформацією, контрольованого передання власності, таємних розслідувань, спільних слідчих груп, операцій за кордоном, навчання тощо.

Наведені й інші положення надають можливість діяти висновку, що окремі країни та міжнародні інституції володіють арсеналом апробованих механізмів протидії та боротьби зі злочинами, пов'язаними з терористичною діяльністю, зокрема на міжнародному рівні, а також продовжують роботу щодо

визначення найефективніших напрямів цієї діяльності, усунення зазначених вище суперечностей.

Отже, доцільність вивчення, узагальнення й використання досвіду правотворчості та правозастосовної практики різних країн і міжнародних норм зумовлена тим, що відповідні положення формувалися з огляду на особливості злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, (насамперед, їх швидкий розвиток, здатність адаптуватися до заходів правового контролю та протидії їм). Відповідні норми враховують сучасні тенденції злочинності терористичного спрямування, потреби правозастосовної практики та передбачають механізми, спрямовані на формування доказової бази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Обзор дел о терроризме / Управление ООН по наркотикам и преступности. – Вена, 2010. – 145 с.
2. Лист голови комітету Ради Безпеки ООН, заснованого резолюцією 1373 (2201), про боротьбу з тероризмом від 18 лют. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/2015/S_2015_12. – Назва з екрана.
3. Чернядьева Н. А. Международный терроризм: происхождение, эволюция, актуальные вопросы правового противодействия : монография / Н. А. Чернядьева. – М. : Проспект, 2016. – 336 с.
4. Council of Europe Committee of Ministers : Recommendation Rec(2005)10 of the Committee of Ministers to member states on «special investigation techniques» in relation to serious crimes including acts of terrorism [Electronic resource] / Adopted by the Committee of Ministers on 20 April 2005 at the 924th meeting of the Ministers' Deputies. – Mode access: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=Rec\(2005\)10&Language=la nEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=Rec(2005)10&Language=la nEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true). – Title from the screen.

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2016
